
KRONIKA A GLOSY

Hledání koherence

Ve světě kolem nás se pořád něco rozpadá. Věci a soustavy, které se zdály být pevné, organicky srostlé či celistvé, ztrácejí soudržnost, tu se ztenčují, onde si překvapeně všímáme mezer. Výraz *narativ* se sice dnes používá ke konceptualizaci lecjakého souboru postojů, akcí a událostí, jejichž souvislost není zřejmá (nebo o ní mluvčí nechce nic říci), vpravdě koherentní narativ se ale těžko hledá. Jako by dnešní „velký příběh“ představovaly hlavně konspirační teorie, kterým se skutečné příběhy daří překřičet. Když jsme na konci jara uvažovali o uspořádání druhé (stejně jako v roce 2019 v rámci projektu GA ČR 18-04420S, Proměny narativních způsobů v české próze I.) dílny diachronní naratologie, nenapadlo nás, že se tak výrazně protněme s dobou. Ale stalo se, a téma „Narativní a textová koherence: absence, latence, (ne) samozřejmost“ nabylo na aktuálnosti (aniž by jí téma loňské, totiž autorita subjektů vyprávění, jakkoli pozbylo). Společensví zájemců o diachronní problémy vyprávění, zahrnující mediévisty, barokisty, naratology i badatele zkoumající moderní literaturu, se tentokrát nesešlo u kulatého stolu, nýbrž pouze na virtuální půdě Ústavu pro českou literaturu AV ČR ve dnech 8. a 9. října 2020. Záměrem online dílny bylo nabídnout účastní-

kům současně i historické rozumění pojmu a hlavně kritické prozkoumání rozšířené teze, že modernistické narativy rozrušují „tradiční strukturu příběhu“. Ptali jsme se na vlastnosti, jež tato struktura vykazuje. A je vůbec tradiční?

Základním obrazem koherence v evropské tradici zůstává uspořádané lidské tělo, entita s hlavou a patou. Tak uvažuje Aristotelés v *Poetice* a právě na něj se odvolává Michael Toolan v autoritativním *Living Handbook of Narratology* (www.lhn.uni-hamburg.de). Týmž směrem nicméně ukazují již Platónův Sókratés v dialogu *Faidros* (264c), když prohlašuje: „Každá řeč má být složena jako živý tvor a má mít jakési své vlastní tělo, takže by nebyla ani bez hlavy ani bez nohou, nýbrž aby měla střed i krajní části napsané tak, aby se hodily k sobě navzájem i k celku.“ Promluva má být organicky poskládána z patřičných částí, jichž má být přiměřený počet, aby se z ní nestalo monstrum. Jako příklad špatně složené řeči totiž Sókratés Faidrovi o něco níže (264d) předkládá náhrobní nápis: „Kovová jsem já panna a na hrobě Midově stojím. | Dokud poteče voda a vysoké porostou stromy, | napořád budu zde stát, tu na této mohyle žalné, | budu pocestným hlásat, že zde je pochován Midas.“ „Nic tu nezáleží

na tom, čte-li se některý verš jako první nebo jako poslední,“ konstatuje Platónův učitel. A Faidros reaguje popuzeně: „Posmíváš se naší řeči, Sókrate?“ Organicky složená řeč, platná promluva, která může performativně působit ve světě, by tedy měla být patřičně uspořádaná. Vzájemné vztahy jednotlivých částí zaručují mimo jiné její autenticitu, podobně jako nerozlomená pečť. Když se části zpřehází, řeč pozbude platnosti a nadále k ničemu není.

Odkdy můžeme nárok dějové a textové koherence klást také na vyprávění příběhu? **Alice Jedličková** ve svém úvodním programovém příspěvku ukázala, že tomu tak rozhodně není odedávna, a že na základě četby příruček tento nárok nelze uplatňovat retroaktivně. V historizující české próze je v průběhu v 19. století zřejmé, že epická koherence jakožto důsledná chronologicko-kauzální provázanost jednotlivých složek příběhu a narativního diskurzu se v konkurenci mytizace minulosti na jedné a legitimizace osvětové agendy autorů historickým diskurzem na druhé straně prosazuje postupně. Zralé románové plody soustředěné k motivacím jednání jasně dané konstelace postav a konfliktních sil přináší až dílo Aloise Jiráska. Ve vztahu k výchozí tezi modernismu autorka shledává paradox: „prototypní“ románová díla jako Jiráskova či Terézy Novákové přicházejí těsně před nástupem evropského modernismu a české avantgardy, a s ním „rozrušení tradiční struktury příběhu“.

Následující příspěvek **Václava Smyčky** (ÚČL AV ČR) zkoumal v germanobohemikální beletrii přelomu 18. a 19. století právě opačný problém: totiž absenci koherence či spíše zjevnost inkonzistence v jednání postav. Výchozím bodem se mu stal náčrt „možností svobody“ v různých typech narativů ze studie Thomase Pavela *Svoboda od romance k románu* (1998, č. 2009). Pavel staví na jednu stranu „deterministickou“ práci s postavou a jejím pozdějším jednáním (jako například u Fieldinga), se kterou kontrastují reprezentanti „disidentské svobody zdržet se volby“, jaké známe například z Dostojevského. Smyčka nicméně na vybraném materiálu (gotické romány *Heinrich von Grauberg* či *Die Eiserne Jungfrau*) ukázal, že absence determinismu sama o sobě rozhodně neznamená nárůst svobody. Korigoval Pavelovy závěry poukazem na to, že hrdinové sentimentálních novel inspirovaných dílem Lawrence Sterna nejsou ničím omezeni, v důsledku toho však jejich příběhy přestávají být transparentní a mění se v grotesku, jejichž atraktivita tkví v inkoherenci.

Na inkoherenci jako zdroj zábavy, a tedy i atraktivity pro čtenáře poukázal i **Jiří Koten** (ÚČL AV ČR). Soustředil se na vyprávění, jejichž pointa není obsažena v příběhu, ale v narativním diskurzu a nápadité kompozici. Především se zabýval kreativním užíváním předmluvy v humoristické próze 19. století a na příkladech z díla Josefa J. Langera a Františka J. Rubeše ukázal, jak lze kreativně pracovat se čtenářovým očekáváním oné „anato-

mické“ koherence textu a překvapit například předmluvou včleněnou doprostřed díla, jak činí Langer (s transparentním prohlášením: „co je neobvyklé, to se lidem líbí“). Jak ostatně připomněl Jan Malura (Ostravská univerzita) v následné diskusi, přetržitost patří již od starověku k základním znakům komiky.

Na Kotenovo předjímání vlastností modernistické prózy ve svém příspěvku navázal **Martin Lukáš** (ÚČL AV ČR). Ve Vančurově próze *Hrdelní pře anebo Přísloví* zkoumal přerušování vyprávění pomocí neustále vkládaných gnómičeských výroků z úst různých subjektů narativu. Přísloví zde ostentativně odkazují k „lidové moudrosti“ a horizontu sdílenému vypravěčem a čtenářem, aniž by ho však ustavily a aniž by vypravěč nabídl čtenáři nějakou oporu nahrazující spojitou příběhovou linii. Vančura si svá přísloví často vymýšlí („kdo se dívá večer do zrcadla, dostane žloutenku“) a sám tak narušuje potenciální spojení mezi jedinečným literárním textem a idiomatickou sférou, již obývá čtenář.

Marie Brunová (ÚČL AV ČR) pak účastníkům předstřela poetiku povídkové sbírky *Barvy* („povídky z doby okupace“) Jiřího Weila, jejíž jednotlivá čísla se vyznačují nejrůznějšími textovými tenzemi (nejvýrazněji napětím mezi fakticitou a fikčností), jež mohou působit i jako narušení narativní koherence. Interpretka však ukázala, že jako základní sjednocující síla působí v každé povídce poetika celé sbírky (přirazované díky svým vlastnostem, jako

jsou symbolika barev, metaforičnost, opakování motivů apod., k ornamentální próze). Z diskuze nad povídkou „Zelená a rudá“ vyplynul podstatný poznatek: přestože rozmyšlení narativní instance pomocí střídání ich-, er- a du-formy vyprávění na první pohled rozrušuje koherenci narativního diskurzu (uspořádaného na principu pásma), čtenář nemusí bloudit, neboť každá narativní forma je vztažena jen k jedné časové a/nebo tematické vrstvě příběhu. Rozpoznání napohled estetizujícího postupu jako řídicího principu vyprávění nás naviguje k úspěšnému čtení.

Předchozí čtyři příspěvky bylo možné vnímat jako škálu možností, které se nabízejí pro kreativní využití (in)koherence. V závěrečném čtvrtém vstupu se **Richard Müller** (ÚČL AV ČR) obrátil spíše k obecné povaze koherence jakožto vlastnosti, kterou v současnosti předpokládáme u každého komunikátu. Do diskuze vnesl podstatný moment spojitě totožnosti subjektu komunikátu i jeho objektu, resp. entity příběhu, jejíž důležitost demonstroval na příkladu scénáře vytvořeného umělou inteligencí: ta sice sestavila děj, nedovedla však zachovat identitu jednajících postav. Značnou pozornost rovněž věnoval mediálnímu kontextu vyprávění, jež se čtenářovu očekávání koherentního narativu přímo vzpouzejí, konkrétně textů Franze Kafky. Ty lze podle něj číst především jako důkazy o tom, že došlo k nějaké řeči. To, co má čtenář v ruce, je záznam promluvy svědčící o její vnitřní nespojitosti, roztržitosti a absenci

harmonického poměru mezi prvky. Pokud na takový text pohlédneme z naší úvodní perspektivy jako na tělo, spatříme monstrum.

Druhý dílenský den zahájila **Marкета Kulháňková** (FF MU) pokračováním v již loni zahájeném rozboru byzantského eposu *Digenis Akritis*. Ten působí nekoherentně nejen kvůli své epizodické kompozici, ale také proto, že titulní hrdina jedná nekonzistentně a spíše „proplouvá“ událostmi, aniž by ho jeho předchozí vědění či jednání k něčemu zavazovaly. Jako klíč ke čtení eposu nabídla interpretka dva modely koherence středověkých textů vypracované Christianem Schneiderem v *Handbuch Historische Narratologie* (2019): podle něj na úrovni jednotlivých knih eposu víceméně fungují modely postavené na dějové logice typických situací a očekávatelných reakcí na ně, zatímco celek eposu složeného z funkčně ekvivalentních epizod je vnitřně provazován jednoduššími prostředky — pomocí opakovaných vstupů týchž postav či opakováním a variováním signálních slov.

Magdaléna Jacková (ÚČL AV ČR) se zaměřila na raněnovověká dramatická podání starozákonního příběhu o Samsonovi. Ukázala, že autoři několika variant se v různé míře vzdalují striktnímu znění biblického textu: buď do něj vkládají mezihry, které na scénu zvou čerty či postavy podobné parazitům z antických komedií, a na biblický příběh se sice volně napojují či jej mají nějak ilustrovat, způsob tohoto napojení však často vlastní koherenci příběhu nijak neprospívá

(což interpretka ilustrovala transformačním schématem kompozice jedné z her, které by takovému záměru skutečně odpovídalo). Celek je tedy vzájemným vplýváním vloženého a hlavního děje a jejich následným osvobozováním. Jak v diskuzi zdůraznil Jan Malura, tím, co drží hru pohromadě, ovšem zůstává konkrétní téma a jeho zpracování dané žánrovým paradigmatem.

Cílem příspěvku **Matouše Jalušky** bylo prozkoumat nástroje, s jejichž pomocí propůjčuje anonymní pořadatel tzv. Utravvistického dodatku ke staročeskému *Pasionálu* „hlavu a patu“ souboru čtyř listů Jana Husa z Kostnice. Vztahuje se přitom k rámcovému příběhu dějin spásy, k paradigmatu legend obsažených v předchozí části *Pasionálu*, i k biblickým vyprávěním o těžkém životě proroků, podle nichž sebe sama jako postavu v listech modeluje i Hus. Díky implikovanému rámci se postava mučedníka trpícího kvůli svým knížkám stává čitelnou pro širší okruh adresátů; posléze, během Lutherovy reformace, může začít působit po celé Evropě.

V posledním vstupu analyzovala **Marie Škarpová** (FF UK) knihu *Wienec Blahoslavenému a věčné Oslawenému Knížeti Českému [...] Wáclawowy [...]*, vydanou roku 1643 na Novém Městě pražském. Jde o *legenda* v původním množném čísle a smyslu slova: o soubor textů (a v tomto případě rovněž ilustrací) určených k „nábožensky vzdělavatelnému“ čtení, které pořadatel, Jiljí od Svatého Matěje, řadí do „věnce“, aniž by

zastíral jejich disparátní původ. Ruptury mezi jednotlivými položkami umožňují nahlédnout svatováclavský příběh z různých úhlů a k pointě umučení a oslavení českého knížete (z něhož se stává *alter Christus*) dojít po různých cestách. „Diskontinuitní čtení“, jemuž má taková kniha zjevně sloužit, ovšem dovoluje díky opakování textových a vizuálních rámců (členění celku, členění kapitol, vztah textové a ilustrační složky atp.) vytvořit sjednocený celek v mysli vnímatele.

K čemu jsme tak došli? Především k ověření původního podezření, že narativní koherence, jak ji představují standardní příručky (například výše citovaný oblíbený *Living Handbook*), je kategorie zásadně historicky podmíněná a že se zásadně vyplatí sledovat, co (ne)může znamenat v diachronní perspektivě. Zjišťujeme, že pro literární vědce zkoumající narativní koherenci je velmi obtížné přihlédnout zároveň ke koherenci textové v tom smyslu, v jakém jí rozumí textová lingvistika, ale i teorie komunikace se svými nároky na „úspěšnost komunikace“. Ukázalo se, že musíme velmi důsledně rozlišovat mezi koherencí narativního diskurzu a jeho inkonzistencí (například tím, že vypravěč si protirečí), a vedle toho mezi konzistencí světa příběhu, či chceme-li raději světa fikčního, který ztrácí svou koherenci, jestliže postavy mohou jednat inkon-

zistentně, tedy v nesouladu nejen se svými psychologickými motivacemi, ale i logikou světa příběhu: Pavelova inkoherece se tedy ukazuje na prvním místě jako otázka logiky fikčních světů, a teprve pak jako otázka vypravěčského předjímání či zpětného dovozování. Zvláště starší literatura pak ukazuje, že koherence v soudobém pojetí je pro ni kategorií vlastně zbytnou a že garanty „celistvosti“ onoho textového těla, resp. jeho čtenářského uchopení jsou nadřazené kognitivní rámce jako řád křesťanského světa, žánrový rámeček, opakování názorných kompozičních, ba vizuálních rámců; raně obrozená historizující próza zase ukazuje, že jednotícím rámcem je mytologizující pojetí hrdinské minulosti, jehož „povinné“ složky překlenou i fragmentarizovaný text. Přihlédnutí k dobovým žánrovým normám, komplexu autorské poetiky, ale vždy ke komunikačnímu záměru díla v dobovém kontextu se ukazuje jako nezbytný prostředek k odhalení koherence literární, ale i dosažení koherence literárněvědné rozpravy. I o ni jsme usilovali při pohledu na obrazovku se zářícími obličejí našich bližních. O tom, že jsme ji z latence dokázali dovést k alespoň k dočasné prezenci, svědčí zájem o budoucí pokračování dílenské rozpravy.